

Ю.М.Туровець*викладач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
ад'юкт Київського національного університету
внутрішніх справ*

УДК 343.98+343.775

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Досліджено розвиток думок науковців, щодо визначення поняття злочинів проти довкілля. Проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання у сфері розслідування злочинів проти довкілля. Досліджено низку думок та поглядів вчених щодо визначення елементів криміналістичної класифікації злочинів проти довкілля. Запропоновано криміналістичне визначення злочинів проти довкілля.

Исследовано развитие мнений учёных относительно определения понятия преступлений против окружающей среды. Проанализировано современное состояние нормативно-правовой базы в сфере расследования преступлений против окружающей среды. Исследовано ряд мнений и взглядов учёных относительно определения элементов криминалистической классификации преступлений против окружающей среды. Предложено криминалистическое определение преступлений против окружающей среды.

It was researched the development of scientist's thoughts concerning the definition of the concepts of crime against the environment. It was analysed the modern state of normative-legal base in sphere of the investigation of crime against the environment. It was researched a range of scientist's thoughts and views concerning the definition of criminal elements of crime against the environment. It was suggested the criminal definition of crime against the environment.

На сьогодні кількість злочинів проти довкілля з кожним роком не зменшується і ця тенденція найближчим часом буде посилюватися. Наслідки цих злочинних діянь важко розрахувати, оскільки вони підчас одразу непомітні, а результати руйнуючої дії всього масиву різного роду забруднень проявляються лише через достатньо великий проміжок часу. Однак, це ані трохи не зменшує виключну суспільну небезпечність цих злочинів.

Проблема виявлення, дослідження та протидії злочинам проти довкілля у сучасних умовах має комплексний та інтегративний характер, що зумовлюється деструктивним впливом цих посягань на навколишнє середовище, можливими шкідливими наслідками для життя і здоров'я людей, майна, безпеки виробництва, системи господарювання в державі.

До найбільш проблемних теоретичних положень методики розслідування злочинів проти довкілля належить розробка криміналістичної класифікації таких злочинів.

Загальні теоретичні положення криміналістичної класифікації злочинів були предметом дослідження у роботах В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, Г. О. Возгріна, І. Ф. Герасимова, О. Н. Колесниченка, Г. А. Матусовського, А. Ф. Облакова, В. А. Образцова, М. П. Яблокова та інших учених. Дослідження питань криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля та окремих їх видів проводили такі вчені, як: М. О. Духно, В. В. Єгошина, С. О. Книженко, Ю. Г. Корухов, Г. А. Матусовський, А. Є. Меркурісов, А. М. Плешаков, А. П. Резван, М. В. Свердлов, М. О. Селіванов, М. П. Яблов та інші. Водночас проблема визначення сутності криміналістичної класифікації злочинів в цілому та злочинів проти довкілля, зокрема, залишається дискусійною.

Метою даного дослідження є визначення поняття злочинів проти довкілля та визначення їх криміналістичної класифікації. Для досягнення цієї мети були поставлені

© Туровець Ю.М., 2009.

такі завдання: розкрити поняття злочинів проти довкілля та визначити основні критерії криміналістичної класифікації таких злочинів.

В Україні на законодавчому рівні значна увага приділяється питанням правового захисту довкілля. Основні засади екологічної політики визначені у Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища”, інших нормативних актах.

Слід зазначити, що в юридичній літературі існує низка нерозв’язаних проблем, пов’язаних із узагальненням понять “екологічні злочини” “злочини проти довкілля” та “злочини у сфері навколишнього природного середовища”, що ускладнює процес розслідування злочинів та покарання винних осіб.

Більшість дослідників злочини, що посягають на навколишнє природне середовище називають “екологічними” (О. Л. Дубовик, Е. М. Жевлаков [1]), “злочини проти природи” (В. О. Навроцький [2]), “злочини проти довкілля” (С. Б. Гавриш [3]).

Аналіз висловлених у літературі поглядів приводить до висновку про те, що поняття “довкілля” та “навколишнє природне середовище” однопорядкові і з формально-логічної точки зору знаходяться у відношенні рівнозначності [4].

Але дослідивши етимологічне значення поняття “екологія” ми дійшли висновку, що воно є значно ширшим, ніж вищевказані поняття [4].

Ще один аспект на користь визначення поняття “злочини проти довкілля” визначається тим, що Розд. VI КК України носить саме таку назву і коли ми вже говоримо про особливості криміналістичної характеристики і розслідування злочинів, то повинні звертати увагу саме на кримінальне законодавство. На нашу думку, під екологічними правопорушеннями ми можемо мати на увазі усю сукупність правопорушень, які регулюються екологічним законодавством в цілому, а саме: КК України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про охорону атмосферного повітря”, “Про екологічну експертизу”, “Про тваринний світ”, “Про природно-заповідний фонд України” та інші Закони та нормативно-правові акти.

Враховуючи викладене, ми можемо дійти висновку, що категорію злочинів у сфері екології доречніше називати саме злочинами проти довкілля.

До проблемних теоретичних положень методики розслідування злочинів проти довкілля належить розробка криміналістичної класифікації досліджуваних злочинів.

В основі криміналістичної класифікації злочинів і відповідно окремих методик їх розслідування лежить кримінально-правова класифікація злочинів, система норм Особливої частини КК України. Між тим очевидно, що криміналістичні методики, побудовані тільки на основі кримінально-правової класифікації злочинів, мають здебільшого загальний характер і потребують для свого практичного застосування більш конкретизованих окремих методик.

Традиційно у криміналістичній класифікації злочинів будувалася, виходячи з системи кримінального закону, залежно від того, до якої глави КК віднесені ті чи інші норми.

У літературі висловлювалася думка про те, що класифікація злочинів у криміналістичній повинна базуватися тільки на криміналістичних даних, що мають безпосереднє значення для розкриття злочинів, головним чином за способом їх вчинення. Однак переважаючим є положення, згідно з яким криміналістична класифікація злочинів будеться на основі поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації злочинів за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами мають бути перш за все кримінально-правові ознаки. Запропоновані різні види класифікації, наприклад родова (за групами злочинів, об’єднаних однією главою КК) та видова кримінально-правова класифікація злочинів, що використовується в криміналістичній як основна ознака при розробці окремих криміналістичних методик. Можливі й інші класифікації, до яких належать класифікації:

- а) за способом вчинення злочину;
- б) за ступенем приховання, маскування злочину;
- в) за злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин;
- г) за місцем їх вчинення: злочини, місце вчинення яких локалізується в просторі;

злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов’язане з якою-небудь організаційною структурою, системою.

Безсумнівно, кримінально-правова класифікація є основною, оскільки, як правильно зазначалося у юридичній літературі, виконує конструктивну та пізнавальну

функції в методиці розслідування. Разом з тим слід погодитися з більшістю дослідників вказаної проблеми, які вважають, що розподіл злочинів за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України, залежно від об'єктів посягання, не у всіх випадках забезпечує ґносеологічні потреби криміналістичної теорії та слідчої практики. Тому у юридичній літературі щодо підстав криміналістичної класифікації злочинів склалися дві основні позиції, одна з яких була викладена О. М. Васильєвим, В. О. Образцовим та М. П. Яблоковим. Вони зазначали, що криміналістична класифікація повинна виходити з криміналістичних критеріїв, які мають значення для розкриття злочинів [5, с. 78]. Пізніше М. П. Яблоков уточнив свою думку, стверджуючи, що тісно пов'язана з кримінально-правовою криміналістична класифікація злочинів найбільш сприяє цілеспрямованості розроблених із її урахуванням методик розслідування, більшою мірою відповідаючи потребам слідчої практики [6, с. 46].

Іншу позицію обгрунтував О. Н. Колесніченко, який вказав на те, що для класифікації злочинів мають значення як критерії кримінально-правового характеру, так і специфічні криміналістичні [7, с. 10].

На думку І. Ф. Герасимова, всі злочини необхідно поділяти на три групи залежно від особливостей місця їх учинення, а також враховувати наявність або відсутність злочинного наміру у осіб, що чинять злочин, фактів приховування, маскування злочину [8, с. 158].

В. О. Образцов зазначив, що весь хід і логіка розвитку криміналістики створили посилки для формування теорії криміналістичної класифікації злочинів. При вирішенні практичних завдань розслідування злочинів недостатньо користуватися кримінально-правовою класифікацією злочинів, оскільки в нормах матеріального права відображені лише ті ознаки і властивості, які є суттєвими з точки зору кримінального законодавства і його використання. У них, однак, не враховується ситуаційний аспект злочинів, необхідний для наукової розробки диференційованих методичних рекомендацій [9, с. 15].

Іншої точки зору дотримується Р. С. Белкін, який за підставу криміналістичної класифікації злочинів прийняв склад злочину. Він згрупував криміналістичні класифікації у такий спосіб:

1. Класифікації, пов'язані з суб'єктом злочину, коли злочини вчинені: одноосібно і групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих відносинах з безпосереднім об'єктом посягання або не перебувають в таких відносинах; дорослими злочинцями і неповнолітніми; чоловіками і жінками (ця класифікація має обмежену сферу застосування і стосується тільки деяких "суто чоловічих" злочинів або злочинів, вчинення яких більш властиве жінкам).

2. Класифікації, пов'язані з об'єктом злочину: за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання; за місцем розташування безпосереднього предмета посягання; за способами і засобами охорони безпосереднього предмета посягання.

3. Класифікації, пов'язані з об'єктивною стороною злочину: за способами вчинення злочину; за способами приховування злочину, якщо воно не входить як складова частина у спосіб вчинення злочину.

4. Класифікації, пов'язані з суб'єктивною стороною злочину: злочини, вчинені із заздалегідь обдуманим умислом і умислом, що виник раптово [10, с. 325-326].

А. В. Іпченко визначив, що дослідження криміналістичної класифікації злочинів може бути проведено за декількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від суб'єкта їх вчинення; залежно від потерпілого — його віку, статі, стану здоров'я, місця проживання; залежно від способу вчинення злочинів; залежно від сфери їх вчинення — побут, дозвілля, виробництво, наука, культура, спорт тощо; залежно від місця вчинення злочину [11, с. 271].

У юридичній літературі криміналістична класифікація злочинів проти довкілля на належному рівні не розроблена. Водночас на необхідність побудови такої класифікації неодноразово вказувалося в працях В. О. Коновалової, Г. А. Матусовського [12, с. 58; 13, с. 134-135].

В. В. Сверчков виділяє такі групи злочинів проти довкілля:

- 1) злочини, що порушують правила загальної екологічної безпеки;
- 2) злочини, що посягають на базові об'єкти навколишнього природного середовища — атмосферу, водойми, землю, континентальний шельф;
- 3) злочини, що посягають на рибні запаси, рослинний та інший органічний світ [14, с. 123].

Іншою є точка зору О. В. Овчаренко, яка класифікувала злочини проти довкілля відповідно до предмета посягання:

- 1) біосферні;
- 2) геоекологічні;
- 3) біоекологічні [15, с. 59].

Водночас автор зазначає, що одним злочином може завдатися шкода декільком природним об'єктам [15, с. 61].

М. О. Лопашенко поділив злочини проти довкілля на дві групи залежно від безпосереднього об'єкта:

1) посягання на суспільні відносини з реалізації та охорони права кожного на сприятливе навколишнє середовище;

2) посягання на суспільні відносини з охорони стабільності навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу (посягання на тваринний, рослинний світ; водойми; атмосферу; землі; надра; природні об'єкти та території) [16]. Але, як правильно зазначав В. О. Навроцький, такі класифікації мають недолік у тому, що чимало злочинів проти природи одночасно заподіюють шкоду кільком природним об'єктам (наприклад, забруднення водойм тягне за собою загибель риби). Тобто один і той самий злочин має бути віднесено до кількох класифікаційних груп, що суперечить логічним основам систематизації [17, с. 438].

У свою чергу В. О. Навроцький запропонував класифікувати злочини за характером суспільно небезпечного діяння. Автор визначив такі види злочинів проти довкілля:

1) злочини проти природи, що полягають у знищенні (пошкодженні) природних об'єктів (знищення, зруйнування чи зіпсування територій та об'єктів природно-заповідного фонду, умисне знищення або пошкодження лісових масивів, забруднення атмосферного повітря, забруднення моря тощо);

2) злочини проти природи, що полягають у протиправному заволодінні природними об'єктами, захопленні, привласненні їх (незаконна порубка лісу, незаконне полювання тощо);

3) злочини проти природи, що полягають у порушенні порядку користування об'єктами природи (проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, порушення законодавства про континентальний шельф України та інші) [17].

В. А. Клименко залежно від безпосереднього об'єкта виділяє такі групи злочинів проти довкілля:

1) злочини проти екологічної безпеки;

2) злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі та її надр;

3) злочини, що посягають на встановлений порядок використання водних ресурсів та атмосферного повітря;

4) злочини, що посягають на встановлений порядок використання флори і фауни [18, с. 272].

Певне наукове і практичне значення має кримінологічна класифікація вказаних злочинів викладена О. Л. Дубовик та А. Е. Жалінським. Дослідники виділяють такі види злочинів проти довкілля: корисні; посадові — умисні та вчинені з необережності; вандалські з хуліганською мотивацією [1, с. 80]. З урахуванням видів суб'єктів, мотивів та мети вчинення, кримінологи поділяють злочини проти довкілля на:

а) корисливі злочини, що вчинюються з метою матеріальної вигоди: незаконне полювання; незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, незаконну порубку лісу;

б) злочини, що вчиняються посадовими особами: забруднення водойм і атмосферного повітря; порушення законодавства про континентальний шельф України;

в) злочини, які не мають корисливого спрямування: необережне пошкодження лісу; забруднення водних об'єктів чи атмосферного повітря [19, с. 124-125].

С. О. Книженко виділила чотири групи злочинів проти довкілля:

1) злочини, скоєні злочинними, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об'єктів рослинного, тваринного світу, корисних копалин;

2) злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель;

3) злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів; рибних запасів; територій, взятих під охорону держави;

4) злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки [20, с. 32].

Як підстави криміналістичної класифікації злочинів для раціональної побудови методик розслідування можуть бути обрані суттєві ознаки об'єктів класифікації: дані про спосіб вчинення злочину, обстановку, предмет злочинного посягання, засоби, мотиви, наслідки злочинної діяльності [19, с. 65].

Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати таке криміналістичне визначення злочинів проти довкілля — *це передбачені кримінальним законом злочинні посягання на навколишнє природне середовище, що вчиняються службовими, спеціально уповноваженими особами, на яких покладено обов'язок дотримання встановлених норм, та іншими особами шляхом злочинного діяння, що заподіяло шкоду довкіллю, спричинило захворювання або загибель людей, інші тяжкі наслідки або створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.*

Ми піднімаємо точку зору тих вчених-криміналістів, які вважають за необхідне при розробці криміналістичної класифікації злочинів враховувати кримінально-правові та криміналістичні критерії. Так, підставами криміналістичної класифікації для раціональної побудови методик розслідування можуть братися істотні ознаки об'єктів, що підлягають класифікації: дані про способи та обстановку вчинення злочинів, предмет злочинного посягання, знаряддя, мотиви, наслідки злочинної діяльності тощо.

На нашу думку, злочини проти довкілля можуть бути систематизовані за різними критеріями: за суб'єктом складом; за способом злочинного посягання на природні об'єкти; за предметом злочинного посягання. Розроблення такої класифікації і може стати предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Дубовик О. Л., Жалинський А. Э. Причины экологических преступлений / О. Л. Дубовик, А. Э. Жалинский. — М. : Наука, 1988. — 240 с.
2. Навроцький В. Злочини проти природи: [Лекції для студентів юрид. фак.] / В. Навроцький. — Львів, 1997. — 56 с.
3. Гавриш С. В. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. В. Гавриш. — К., 2002. — 636 с.
4. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F>.
5. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984.
6. Криминалистика: [Учебник] / Под ред. Н. П. Яблокова. — М. : Юристъ, 2001.
7. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: [Текст лекций] / А. Н. Колесниченко. — Х. : Юрид. ин-т, 1976.
8. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. — Свердловск, 1975.
9. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. — Красноярск, 1988.
10. Белин Р. С. Курс криминалистики: [В 3 т.] / Р. С. Белкин. — М. : Юристъ, 1997. — Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации.
11. Гищенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: [Монографія] / А. В. Гищенко. — К. : Національна академія внутр. справ України, 2003.
12. Экологические преступления : квалификация и методика расследования / Под ред. В. Е. Коноваловой. — Х., 1994.
13. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. — Х. : Консум, 1999.
14. Сверчков В. В. Уголовное право. Особенная часть: [Краткий курс лекций] / В. В. Сверчков. — М., 2004.
15. Овчаренко Е. В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты проблемы борьбы с загрязнением вод : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Овчаренко Е. В. — Ставрополь, 1997.
16. Лопашенко Н. А. Экологические преступления: социальная опасность и уголовно-правовой анализ / Н. А. Лопашенко // Право и политика. — 2001. — № 9. — С. 23–31.
17. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : [Курс лекцій] / В. О. Навроцький. — К. : "Знання", 2000.

18. *Клименко В. А.* Злочини проти довкілля. Глава X. Кримінальне право України. Особлива частина : [Підручник] / В. А. Клименко / [За ред. М. І. Хавронюка, В. А. Клименка]. — К. : Юридична думка, 2004.
19. Криминологія : [Учебник для юрид. вузов] / Под общ. ред. А. И. Долговой. — М. : Издат. группа НОРМА-ИНФРА, 1999.
20. *Книжечко С. О.* Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : Дис. ... канд. юрид. наук / Книжечко С. О. — Х., 2005.

Надійшла до редакції 01.06.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

